

onyms for a writer is a manifestation of his literary individuality and artistic skill against the background of real socio-historical reality and his background knowledge.

In the works of Roman Ivanychuk, anthroponyms are an effective method of expressing the author's point of view, which is one of the components of the structural and textual parameters of the author's image.

Nominative literary and artistic anthroponyms are the basis of artistic onomasticon. The presence of such onyms confirms the authenticity of the characters and events. The main part of literary anthroponyms that perform a nominative function are names, surnames, drawn by the author from real life.

Key words: onomasticon, proper name, nominatives, etymological analysis, anthroponymy.

Отримано: 29.10.2020 р.

УДК 811.161.2'27«1940/1944»;001(477)(092)Огієнко

DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.71-84

Галина Мацюк

ORCID 0000-0001-8601-4742

доктор філологічних наук, професор

Львівський національний університет імені Івана Франка

РОЗБУДОВА УКРАЇНОМОВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК У ХОЛМСЬКО-ПІДЛЯСЬКІЙ ЄПАРХІЇ В 1940-1944 рр.: РОЛЬ АРХІЄПІСКОПА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА)

У статті досліджено внесок Івана Огієнка у впровадження суспільних функцій української мови в церковно-релігійну сферу життя православних вірян-українців Холмщини та Підляшшя в роки Другої світової війни. Отримано результати про: формування концепції української мови як богослужбової (за матеріалами листування), використання української мови у проповідях та посланнях, завершення роботи над перекладом всіх частин Біблії українською мовою і поширення перекладів богослужбової літератури серед українців, перебіг українськомовної комунікації церковного ієрарха з населенням.

Ключові слова: історична соціолінгвістика, мовна ситуація, взаємодія мова-влада, Іван Огієнко, суспільні функції української мови, полонізація, українізація.

Стаття присвячена дослідженню одного із питань історичної соціолінгвістики, зокрема взаємодії *мова – влада*, на прикладі аналізу діяльності церковної влади щодо функцій української мови в Православній церкві. Холмщина і Підляшшя досьогодні вже стали об'єктом міждисциплінарного вивчення. Питання, пов'язані із проживанням на цих територіях українців, досліджують українські та польські історики, історики церкви, політологи, мовознавці, зокрема І. Власовський [3], М. Горний [19], Я. Ісаєвич [11], З. Карпус [12], В. Кубійович [15; 16], М. Лєсів [17], Ю. Макар [19], В. Макар [19], Є. Пастернак [26] та ін. Однак відсутні соціолінгвістичні інтерпретації мовної ситуації та мовної політики на території Холмщини та Підляшшя, зокрема в роки Другої світової війни, коли тут в умовах німецької окупаційної влади вперше відбувся українізаційний рух після спроб державної влади II Речі Посполитої полонізувати Польську Автокефальну Православну Церкву. Один із показників цього руху, зокрема впровадження функцій української мови в церковно-релігійну сферу в роки німецької окупації, нове і мало вивчене питання.

Мета статті – дослідити роль архієпископа, а пізніше митрополита Іларіона (Огієнка) в розбудові функцій української мови в комунікативних практиках православних українців-вірян Холмсько-Підляської єпархії, тому в статті потрібно проаналізувати політичні передумови відродження церковного життя в Генерал-Губернаторстві та аспекти діяльності владики, які употужнювали суспільну роль української мови в Церкві.

За джерельну базу аналізу послужили епістолярна спадщина Івана Огієнка [8], листи громадських діячів до нього [18], проповіді та наукові праці [23; 10], а також спогади очевидців подій про діяльність владики [2; 13; 29], мандрівні спостереження про українізацію громадського простору [4], документи [14; 33] та періодичні видання того часу, зокрема газети «Холмська земля» [5; 9; 25; 28; 40], «Краківські вісті» [6; 7] та «Український православний збірник» [38]. Методи аналізу: соціолінгвістичної інтерпретації, біографічний, елементи дискурс-аналізу, зіставний.

Виклад основного матеріалу. *Політичні передумови відродження церковного життя українців у Генерал-Губернаторстві.* За додатковим договором від 28.09.1939, підписаним у Москві, були встановлені кордони між Німеччиною і СРСР. Холмщина та Підляшшя з рештою Люблінщини потрапили в сферу німецьких інтересів [26, с.246] у складі Генерал-Губернаторства (ГГ), новоствореної окупаційною владою квазідержавної структури. У ГГ перебували 4 дистрикти: Люблінський (Холмщина), Краківський, Варшавський і Радомський, а пізніше і п'ятий, Галичина. Без Галичини населення цих територій становило 12 млн., з них близько 750 тис. були українці. Вони, за поясненням проф. В. Кубійовича, проживали на землях на кордоні із Словаччиною та Угорщиною (від ріки Попрад аж по Сян), над верхнім Бугом (це Холмщина), на захід – уздовж середнього Бугу (Люблінщина) та частково нижнього Бугу (на Підляшші). У 1939 р. на Холмщині і Підляшші проживало 220 тис. українців і 160 тис. сполонізованих українців. Офіційною мовою в ГГ була німецька, оголошення виходили німецькою і польською, німецькою та українською [16, с.39] мовами. Геополітичні впливи на функції мов у Православній церкві ілюструють метричні книги православних парафій Холмщини. За часів Російської імперії ці документи заповнювали російською мовою, під час II Речі Посполитої – польською, під час Другої світової війни в роки німецької окупації церковні метричні записи були україномовні [14, с.787-789].

Український курс у Православній церкві почався стихійно. У 1939 р. дерусифікація православного обряду охопила майже 171 парафію [13, с.448]. Уже на період 1940 р. в деяких населених пунктах цілі богослужби почали відбуватися українською мовою, як у селах Грубешівщини та в одному із сіл Холмського повіту. Але цей рух не подобався архієпископові Серафиму (Лядде), наприклад, він постановив, щоб всі богослужіння в церкві св. Івана Богослова у м. Холм відбувалися з дотеперішньою російською вимовою, іншими словами, владики і далі патронував функціям російської мови [33, с.7]. Однак, хіротонізація Івана Огієнка в Єпископа Холмського, яка відбулася 20 жовтня 1940 р. і стала подією в житті Православної церкви, зумовила українізаційний напрям церковного життя (хіротонію здійснили Блаженніший Діонісій, Митрополит Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві, Високопресвященніший Саватій, Екзарх Константинопольського Патріарха, архієпископ Празький та Преосвященний Тимофій, єпископ Люблінський [37, с.25-26]).

Звичайно, була частина священників, яка ще не цілком опанувала богослужіння в українській вимові церковнослов'янського тексту, однак, сприяв сильний вплив української комунікативної практики з Галичини через мігра-

цію населення. Очевидець фіксує ці ознаки: «Грубешівський панотець і дякон, оба українці; все-таки не позбулися цілком московської вимови церковнослов'янської мови, хоч о. благочинний виголосив проповідь гарною українською мовою»; «Церковні старшини, що в часі богослуження збирали по прирйному звичаю датки на церкву від вірних, висловлювали подяку словом «дякую». Галицькі вливи на мешканців Грубешова помітні на кожному кроці. А втім нічого дивного: наплив українського свідомого елементу з півдня в Грубешові й околиці значний» [4, с.36-37].

З часом українці вже 183 парафій молилися рідною мовою, для порівняння: у 1919-1937 рр. вони мали Служби Божі тільки у 51 парафії [19, с.215]. І літургію, і проповіді священики почали виголошувати українською мовою (а ще зовсім недавно церковнослов'янською була літургія, а проповідь – польською мовою). Виходив православний календар, спогади фіксують конкретний номер: «Холмський православний календар на 1943-й рік» (Холм, 1942 р.).

У 1943 р. газета «Холмська земля» за 17 січня у статті «Наші осяги за три роки» окреслила зміни мовної ситуації на Холмщині та Підляшші за 1939-1943 рр., трактуючи за національний успіх відродження релігійного сегменту життя православних українців. Публікація розкривала аспекти відродження суспільних функцій української мови разом з розбудовою (від самих основ) всіх ділянок українського суспільного життя. Насамперед українізацію (термін з тексту статті) міст і містечок на Холмщині та Підляшші здійснили дві «сили», зокрема українська інтелігенція (оскільки власної інтелігенції майже не було, то допомогли їй її представники, які втекли від більшовицької влади восени 1939 р. з Галичини і Наддніпрянщини) та молоді місцеві міщанські і селянські хлопці. Мова стала засобом організації українського соціуму: з'явилися українські адвокати, судді, лікарі, ветеринари, інженери, агрономи, війти, солтиси та ін. Українська мова зазвучала в суді. Публікація підкреслювала результати трирічної праці в церковній діяльності: за ці роки створено окрему Холмсько-Підляську єпархію, «в її проводі став відомий український вчений – професор, д-р. Іван Огієнко як архієпископ Іларіон, що й перевів українізацію Православної церкви, досі обмосковленої, а частинно ополяченої», зросла кількість парафій (з 51 до 162) та деканатів, є дозвіл на створення в Холмі української православної духовної семінарії. Українці вперше отримали шанс «виховувати православне духовенство в українському національному дусі і зробити з нього дійсних душпастирів народу» [25, с.5].

Відродження Холмсько-Підляської єпархії посприяло впровадженню суспільних функцій української мови і передбачало нові ознаки мовної ситуації, скоріше всього, розвиток німецько-українсько-польської тримовності. Зі спогадів очевидно, що комунікативна практика владыки Іларіона надихала вірян, його сила слова в проповідях у Холмському кафедральному соборі була така велика, що окрилювала людей. Багато навчалися і за його підручниками української мови [29, с.553]. Враження від виступів цього церковного діяча і відомого вченого-мовознавця переповідали дітям [39, с.611]. Зустріч з ним, як і його слова-настанови, зберігали в пам'яті все життя. Наприклад, один із спогадів фіксує біографічну історію про те, як восьмилітній учень познайомився у Холмі (вересень 1940 р.) із І. Огієнком, колишнім професором свого батька з Варшавського університету (під керівництвом проф. І. Огієнка батько учня, В. Бухало, свого часу писав магістерську роботу на тему «Острозька друкарня та її видання»). Іван Огієнко, що згодом стане архієпископом і митрополитом, сказав тоді підліткові: «Бери приклад у своєму житті зі свого батька, будь таким патріотом і працюючим як він. Вір у Бога, шануй людей. Нехай щастить тобі у твоєму житті, у яке ти вступиш» [2, с.305].

Які аспекти діяльності владики Іларіона употужнювали суспільні функції української мови у Православній церкві і комунікативних практиках вірян-українців Холмщини та Підляшшя?

Формування концепції української мови як богослужбової (за матеріалами листування). Опубліковано 16 листів Івана Огієнка до різних адресатів за період від 4 жовтня 1940 р. до 7 грудня 1943 р., а також 40 листів до Івана Огієнка від 5 грудня 1940 р. до 27 травня 1944 р. [8, с.247-291], які допомагають доповнити картину релігійної повсякденності православних українців. Дізнаємося, що владику вважав свій переклад Святого письма прикладом «зразкової української мови» (на період квітня 1941 р. він мав по одному примірнику всіх книг) [1, с.295].

Питання про мову богослужінь громадськість в умовах дерусифікації церкви після 1686 р. вирішила в українізаційному дусі. Владика ж мав свої погляди щодо впровадження української мови в богослужіння: ще в часи Директорії УНР, коли він був міністром віросповідань, він виступав послідовним прихильником богослужінь по-староукраїнськи (як він вважав, церковнослов'янською мовою із українською вимовою). Оскільки українська інтелігенція поставила питання про сучасну українську мову богослужінь у Холмсько-Підляській єпархії, то погляди владики та громадськості розійшлися. Стійко дотримуючись вимоги – відновлення ідеологічних засад старої Української церкви до 1686 р., І. Огієнко трактував дерусифікацію Церкви як відновлення «самого духу давньої Української Церкви», традицій, її ідеології, а не форми, тобто тільки заміни мови богослужіння: «... наша вирішна українська інтелігенція роз'агітована несумлінними одиницями, часом не розуміється на тому, в чому саме найперше мусить полягати відновлення старої Української Церкви, чи правильніше – дерусифікація її, – вона сліпо бачить це тільки в богослуженні живою українською мовою й вимагає насильного загального запровадження цього, зовсім не цікавлячись відновленням самого духу давньої Української Церкви. Вона не розуміє, що можна правити Служби Божі по-українському, а Церква позотанеться всетаки московською по духові, традиції, ідеології й т[ак]е] ін[ше]» [24, с.296].

Українська мова в Церкві вимагала нових ресурсів, віряни мали б прийняти оновлення комунікативної практики богослужінь. На думку владики Іларіона, «Запровадження Служб Божих живою українською мовою викликає в Церкві неспокій та вимагає величезної праці для його заспокоєння та для добрих перекладів богослужбових книг на нашу мову, а це забирає весь дорогий час та всю силу й увагу церковних керівників. Уважаю такий стан не тільки ненормальним, але й загрозливим, бо він відтягає увагу від найголовнішого, – відновлення правдивої Української Церкви, яка була в нас у давнину до поневолення нас Церквою Московською з її чужою нам ідеологією» [24, с.296].

Свої праці з історії церкви, переклади, молитовники владику Іларіон поширював і на Волині, де їх перевидавали [36, с.252; 32, с.253], і серед своїх адресатів, наприклад, надсилав колишньому гетьманові України Павлові Скоропадському [30, с.288; 31, с.291].

Листування свідчить, що комунікація включала не тільки обговорення мови богослужень, але й українського мовознавства, пов'язаних із богослужбовими текстами. Процес використання в богослужінні церковнослов'янської мови з українською вимовою, як і народної мови, вимагав дотримання норм українського наголошування. Це була одна із тем в листуванні між митрополитом Андреем Шептицьким і архієпископом Іларіоном [22, с.263]. Предмет обговорення – наголошування староукраїнських слів за наголосом сучасних відповідників (враховуючи ті зміни, які пройшли живе мовлення). Митрополит УГКЦ

цінував праці митрополита Іларіона: «Складаю Вашому Високопреосвященству найщирішу подяку за прегарний переклад «Коліноприклонних молитов» і за цінну статтю «Linguistica slovaca». Прошу прийняти вискази моєї найвищої пошани. Андрей, Митр[ополит]» [21, с.281].

Останній лист П. Скоропадського від 27 травня 1944 р. ніби підсумовує діяльність митрополита Іларіона в Холмсько-Підляській єпархії: «Ваше Високопреосвященство! Сердечно дякую за присилку Вашої найновішої книжки «Юда з Каріоту» з власноручним підписом. Ваша праця на нашій найдаліше на захід висуненій Холмській Землі, що найбільше зазнала спустошення від ворожого натиску зі Заходу, дає добрі наслідки, бо вже тепер Холмщина може похвалитись підняттям рівня національної свідомості, яка дорівнює свідомості других українських земель, чого ще кілька років тому не можна було сказати. Вашою працею Україна відзискала назад свою мало що не втрачену Холмщину! При цій нагоді дякую Вашому Високопреосвященству також за регулярну присилку «Звідомлень з Холмсько-Підляської Єпархії». Глибоко Вас поважаючий [Павло Скоропадський]» [31, с.291].

Українська мова у проповідях та посланнях. Перша проповідь єпископа Іларіона «Тяжкі завдання українського архиєрея» прозвучала в Холмському соборі 19 жовтня 1940 р. Зміст проповіді мав стосунок і до мови в Церкві (адже владика Іларіон прийшов на свою посаду в Холмі, здійснивши низку перекладів Служб Божих на українську мову: Літургію, Вечірню й Утреню, Великодню Службу на Зелені Свята, Молитовники, попрацювавши в складі Перекладної Комісії, заступником Декана Богословського факультету Варшавського університету, за плечима був досвід 35 років мовознавчої праці для Церкви (1905-1940 рр.) і понад сотня друкованих робіт з церковної тематики). Згадана проповідь містила аналіз антиукраїнської політики польської влади на Холмщині: у 1937-1938 рр. понад 300 церков на Холмщині поруйновані і стали католицькими храмами, духовенство розігнане, його силою заставляли забути свою ідентичність, вірні переслідувані за православну Віру, не було національних шкіл, а пошта не доносила українських друків, все це влада робила для денационалізації вірян [37, с.26]. У проповіді йшлося про завдання відродити Українську Церкву на цій території, соборноправну (керуватиметься Святими Соборами, Єпископатом, духовенством і Вірними), Первозанну (основоположник – апостол Андрій Первозанний), народну і національну. Владика Іларіон (Огієнко) підкреслював авторитет духовенства: воно українське, повинно мати добру освіту, пов'язане з народом, тому що духовенство і народ – це один моноліт. У цій проповіді І. Огієнко вперше проголошує своє кредо: «Служити Народові – то служити Богові» [37, с.28]. Це новаторське положення мало глибокий ґрунт: владика Іларіон поламав стереотип схоластичного богослов'я про поклик християнського пустинножитства як «усамітнення глибоко віруючої людини в пустелі, свідомого відходу її від служби ближньому (народові)» [34, с.216] і прирівняв служіння народові до служіння Богові: «Отож усіх вас закликаю! Служімо Богові службою своїому Народові! Це нове церковне гасло і я буду свідомо його проповідувати все своє життя...» [37, с.30].

12 листопада 1940 р. вийшло розпорядження по Холмсько-Підляській єпархії про богослужіння або по-староукраїнськи (тобто з українською вимовою церковнослов'янського тексту), або українською мовою та про тільки українськомовні проповіді [24, с.296].

Українська мова почала звучати в Холмському соборі, який німецька влада повернула українцям, та в інших церквах. Наприклад, богослужіння в м. Володаві (лютий 1941 р.) відбувалося з «вимовою», тобто по-староукраїнськи.

За спогадами, проповіді українською мовою владики несли новий зміст. Наприклад, він виголосив зворушливу проповідь про любов до Церкви, закінчивши молебень молитвою до Божої Матері Холмської «в живій мові». За короткий період єпископ Іларіон виголосив проповіді на теми: «Тяжкі завдання українського Архипастиря» (19.10.1940 р. під час хіротонії), «Працюймо для свого народу» (3.11.1940 р. під час інтронізації), «Українська церква як церква первозванна» (13.12.1940), «Слава в вишніх Богу, а на землі мир» (7.1.1941 р., на Різдво), «Новорічні побажання» (14.1.1941, 19.1.1941), «Ходім на Йордан» (19.1.1941), «Серце чисте сожизди в мені, Боже» (15.2.1941), «Покора» (9.3.1941), «Терпіння» (16.3.1941), «Любов» (23.3.1941), «В чому щастя» (30.3.1941) та ін.

Відбулися Богослужіння і панахиди українською мовою з метою вшанування пам'яті українських письменників. Так, у першу неділю посту (9 березня 1941 р.) у соборі в Холмі вшанували пам'ять про Тараса Шевченка: «Євангелія й молитва Голгофського мученика були прочитані в живій мові. Після Євангелії Владика виголосив проповідь на тему «Покора»; відбулася й урочиста Панахида (березень 1941 р.) за спокій душі Тараса Шевченка з приводу роковин його смерті, Панахида була відслужена по-українському собором Холмського духовенства на чолі з протопресвітером о. Іваном Левчуком. Перед Панахидою виголосив проповідь священник о. Василь Варварів» [38, с.9-10].

Архієпископ Іларіон продовжував працювати над створенням богослужбової літератури, вийшли: «Молитовник для українських православних дітей», «Український православний молитовник», «Літургія Св. Отця Івана Золотоустого» та ін. (всього понад 20 назв подібних видань) [34, с.215]. У Холмі з ініціативи владики створюється спархіяльна Холмсько-Підляська бібліотека (понад 40 тисяч томів книжок) та музей при ній [35, с.219].

До вірян доносилися українські церковні обряди та звичаї українською мовою, як, приміром, звичай «Прощення» [38, с.9-10]. Роль української мови в житті українців підкреслювали архієпископські послання. Наприклад, у зверненні «До боголюбивих холмщан, на праці в розсіяні сухих» (до молоді з Холмщини та Підляшшя, яка працювала в Німеччині) владика підкреслив важливість збереження православної віри, рідної мови: «Бережіть свою рідну українську мову. Рідна мова – це мова наших батьків і мова народу, до якого ми належимо. Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації» [5, с.3].

Завищення роботи над перекладом всієї Біблії українською мовою і поширення перекладів богослужбової літератури серед населення. Свого часу проф. І. Огієнко критично сприйняв видання: «Святе Письмо Старого і Нового заповіту» (Переклад П.О. Куліша, І.С. Левицького і Пулюя. Відень, 1903), учений підкреслював застарілий правопис перекладу, який тривав упродовж 30 років, зазначав, що як мовна особистість П. Куліш, родом з Чернігівщини, не зумів запропонувати форми, відповідні загальнонаціональній мові, а лише штучні та з народної мови, звідси через новотвори з'явився текст, незрозумілий для соборної України; переклад знала інтелігенція, але не народ. На думку І. Огієнка, переклад порушував призначення Біблії впливати на душу, оскільки мова перекладу стала перешкодою. Присуд вченого: «Мова перекладу Біблії П. Куліша засуха, і молитовного настрою в людини не викликає» [10, с.222].

Розвиток української літературної мови, як і розвиток мовної свідомості народу, І. Огієнко пов'язував із таким перекладом Біблії, який би відповідав духові часу і динаміці формування мовних норм. Над методологією перекладу Біблії вчений почав працювати з 1921 р. В основу він поклав свої наукові праці: «Методологію перекладу Св. Письма та Богослужбових Книг на українську мову» (Варшава, 1927);

«Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків» (Варшава, 1929); «Новий Заповіт.» (Варшава, 1939) та ін.; власні переклади частин Біблії, які він почав робити з 1921 р., а також досвід перекладачів Біблії з інших мов. У результаті на період 1940 р. учений, створивши власну концепцію наукового перекладу Біблії, що виголосила такі мовні ознаки, як ритмічність, поетичність, кантіляцію (співне виголошення), а також переклад Старого заповіту зі старосврейської мови, а Нового – із грецької та використання психологічних розділових знаків (!, ?, ...), завершив роботу над текстом Святого Письма [10].

В обіг священиків і вірян увійшли переклади молитов українською мовою: «Молитва на новорічному Молебні», «Молитва за святу Церкву та за народ», «Молитва до Господа нашого Ісуса Христа, на Хресті розп'ятого» та ін., а також частини богослужбових текстів, як-от: «Святого Отця нашого Івана, Архієпископа Константинопольського, Золотоустого навчальне слово в святий світоносний день найславнішого і спасенного Воскресення Христа, Бога нашого» [38, с.5-7] були актуальні і для священиків, і для вірян. З часом тематика перекладів українською мовою розширилася. Владика Іларіон продовжував працювати над перекладами молитов і додаткових Богослужб і переклав: «Молитву новорічну», «Молитву за Церкву», «Акафіст до Холмського образу Божої матері», «Молитву до Божої матері», «Великий покаянний канон Андрія Критського», «Молитву страстям Господа Ісуса Христа на Пассії».

Розбудова українською мовою зв'язків Церкви з населенням. Владика мав виступи перед населенням. Наприклад, у грудні 1942 р. у Холмі відбулася його лекція на тему «Ідеологія Української Православної Церкви», на яку прийшли духовенство, інтелігенція, українське громадянство, учні середніх шкіл м. Холма. Доповідь знайомила з історією Церкви, богослужбовою мовою в якій була церковнослов'янська з українською вимовою, а проповіді «живою українською мовою». Владика зачепив питання Автокефалії української церкви і стверджував, що «Українська Православна Церква є вже автокефальною». Цікава деталь в організації викладів архієпископа – це добровільні видатки з боку присутніх, щоб зібрані кошти пішли на стипендії для незможних учнів української технічної школи м. Холма [9, с.3].

Церква співпрацювала із освітніми закладами. Учні шкіл вперше пізнавали системну комунікацію українською мовою. Навчальний рік школярів у 1942 р. розпочався з урочистого молебна у Холмському соборі. Богослужіння здійснив владика Іларіон, якому асистували 14 протоєреїв і 2 диякони. Службу Божу слухали присутні учні української гімназії, технічно-ремісничої школи, господарської школи, курсанти бухгалтерських курсів та ін., слово до молоді виголосив архієпископ Іларіон [6, с.4].

Віряни пізнавали свою історичну спадщину, оскільки Православна церква її вперше активно відроджувала. Архієпископ Холмський і Підляський видав пастирський лист про збірку коштів на відновлення св. Данилової Гори, місця спочинку короля Данила Романовича, а з ним 6-х інших українських князів (могили пограбували і зруйнували до 1939 р.) [7, с.5].

Віряни і священики повертали українську мову у храми, які свого часу забрала Католицька церква. Наприклад, посвячення нових церков відбулося 26 липня в с. Голя, а 23 серпня – в с. Брусі, де жили спольщені українці. Проповідь на тему виховання в українсько-православному дусі виголосив о. Іван Левчук. Присутніх було біля 2000 вірян, їм роздали 150 примірників св. Євангелія в перекладі на українську мову владика Іларіона [6, с.4].

Не всі плани цього ієрарха Церкви збувалися. Перед німецькою владою він ставив питання про створення православної духовної академії, тобто висо-

кої школи з академічним характером викладання, однак отримав дозвіл тільки на духовну семінарію у Холмі. Це мала б бути «фахова богословська школа середнього типу із трилітнім курсом навчання для образования кандидатів духовного стану православної холмсько-підляської єпархії» з українською мовою навчання, у ній владика планував викладати старослов'янську та українську мови та історію церкви [28, с.4]. Семінарію було відкрито 4 травня 1943 р. і це вперше українське населення отримало духовний україномовний заклад, адже семінарія в Холмі до 1915 р. мала російську мову за мову навчання, а православна семінарія в Варшаві в роки II Речі Посполитої – польську мову. Ці заклади не могли виконати для Холмщини та Підляшшя свою функцію: навчання відбувалося поза зв'язком із українською культурою, а самі випускники були далекі від українців-вірян. Відкриття україномовної духовної семінарії вселяло надію про майбутнє духовенство, віддане своєму народові [40, с.4].

Розбудова українського культурно-освітнього та релігійного життя («в міру скупих можливостей німецької окупації»), як писав історик Холмщини та Підляшшя Євген Пастернак [26, с.258], і в умовах маніпулятивної політики протекторату українцям з боку окупаційної німецької влади для ускладнення українсько-польських міжетнічних відносин) зумовила вибух відкритого польсько-українського конфлікту на Холмщині [12, с.196-197]. Це надзвичайно складне питання вже стало об'єктом аналізу досліджень українських та польських авторів. На думку академіка Я. Ісаєвича, «прагнучи спекулювати на загостренні українсько-польських суперечностей, нацистська окупаційна адміністрація надала українській інтелігенції краці, порівняно з поляками, можливості для розвитку – в дуже обмежених рамках – культурного життя» [11, с.27]. Польська сторона, звикла до українського національно-культурного руху в Галичині, не очікувала його побачити в майже сполонізованій Холмщині. Адже польські політики, навпаки, вірили в легалізацію кордонів 1939 р., особливо після німецьких невдач на фронті, тому не обіцяли українцям навіть автономії у відновленій Польській державі [11, с.30-32]. Після 1943 р. розпочався процес фізичної ліквідації найбільш активних і відомих носіїв української мови, зокрема вчителів разом з дітьми Українських допомогових комітетів, священниками, кооператорами, вїтями [19, с.219]. Великі втрати українського населення на Холмщині проф. В. Кубійович пояснював тим, що в протистоянні брали участь, крім двох польських партизанських формацій (Армії Крайової та Армії Людової), відносно слабкої УПА, неконтрольованих ніким локальних загонів, ще й більшовицькі агенти, які провокували криваві зіткнення між українцями і поляками [15, с.108]. Напади на українські села були добре сплановані, ініціатори та керівники, думаючи про майбутнє Польщі, боялися широкої смуги українських сіл, які могла б стати підставою для зміни кордону не на користь Польської держави [11, с.44].

Міжетнічні стосунки настільки ускладнилися, що в посланні від 4 квітня 1944 р. митрополит Іларіон звернувся за допомогою не тільки до українців та поляків в Польщі, а до всього культурного світу і «передовсім до Єпископату всього світу»: «Нас, безборонних і безсильних винищують поляки на Холмщині тільки за те, що ми міцно тримаємося Православної Віри батьків своїх, що ми хочемо говорити рідною мовою, хочемо навчатися в рідній школі. Убивають тільки за те, що ми не хочемо винародовитись, і стати поляками католиками... Нам забороняють навіть зватися українцями, з нас хочуть силою зробити поляків...» [27, с.37].

Перед приходом радянських військ митрополит Іларіон змушений був покинути Холм.

Висновки. Здійснений аналіз взаємодії мова – влада на прикладі церковно-релігійного життя на території Холмщини та Підляшшя в 1940-1943 рр. засвідчує активну роль церковної влади в особі митрополита Іларіона (Огієнка) у розвитку україномовної комунікативної практики вірян-українців після колонізаційного періоду в часи II Речі Посполитої.

Діяльність владики Іларіона з метою впровадження функцій української мови в Церкві охоплювала такі напрями: *формування концепції української мови як богослужбової (за матеріалами листування); удосконалення змісту проповідей та послань українською мовою; завершення роботи над перекладом всієї Біблії українською мовою і поширення перекладів богослужбової літератури серед населення; розбудову українською мовою зв'язків Церкви з вірянами-українцями.*

Цілеспрямована праця владики в різних сферах церковного життя, вироблення концепції богослужіння по-староукраїнськи (церковнослов'янською мовою з українською вимовою) або тільки українською мовою, проповіді та послання тільки українською мовою, українська мова в перекладах частин Біблії та в богослужбовій літературі – це отримані результати про відродження і розбудову функцій української мови в Церкві і плани перетворення її в авторитарну в жорстких окупаційних умовах.

На жаль, перспективні мовні процеси в церковно-релігійному житті православних українців Холмщини і Підляшшя зупинили нові геополітичні впливи 1944 р.: прихід радянських військ і польсько-радянська угода про переселення українського населення з Холмщини та Підляшшя та польського населення з УРСР.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білецькому Л. Холм, 26 квітня 1941 р. *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968)* / упоряд.: В.П. Ляхоцький та ін. Київ, 2001. Т. 2. С. 295.
2. Бухало Г. Моя Холмщина... Спогади 1932-1944. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи.* Чернівці: Букрек, 2014. Т. 2. С. 300-310.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У 4 т., 5 кн. Нью Йорк; Баунд Брук: Українська Православна Церква в США, 1975. Т. 4. Кн. 2. 417 с.
4. Всегоренко М. По окраїнних волостях. Довідки про минуле і згадки з мандрівки. Прага: Пробоем, 1940. 72 с.
5. За рідну Церкву і мову. *Холмська земля.* № 22. 30.05.1943. С. 3.
6. З життя Холмщини. *Краківські вісті.* № 205. 16.09.1942. С. 4.
7. З релігійного життя Холмщини і Підляшшя. *Краківські вісті.* № 180. 15.08.1942. С. 5.
8. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968) / упоряд.: В.П. Ляхоцький та ін. Київ, 2001. Т. 2. 478 с.
9. Ідеологія Української Православної Церкви. *Холмська земля.* № 4. 24.01.1943. С. 3.
10. Митрополит Іларіон. Біблійні студії: Богословсько-історичні нариси з духової культури України. Вінніпег: Наша культура, 1963. Т. 1. 287 с.
11. Ісаєвич Я. Холмсько-Волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки. *Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади* / гол. ред. кол. Я. Ісаєвич; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2003. Вип. 10. С. 3-59.
12. Карпус З. Холмщина (Люблінський дистрикт) у роки німецької окупації. *Україна – Польща: важкі питання: матеріали XI Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»* (Варшава,

- 26-28 квітня 2005 року) / ред. І. Галагід. Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової, ВДУ ім. Лесі Українки, 2006. Т. 10. С. 191-199.
13. Колянчук О. Спогади про пережите. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи.* Чернівці: Букрек, 2014. Т. 2. С. 441-455.
 14. Копії церковних метричних записів та україномовний переклад частини статті «Малий Василів у Кремлі. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи.* Чернівці: Букрек, 2014. Т. 2. С. 787-793.
 15. Кубійович В. Мені – 85. Париж; Мюнхен, 1985. 307 с.
 16. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії, 1939-1941: історія Українського Центрального Комітету. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. 664 с.
 17. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава: Український архів, 1997. 495 с.
 18. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969 / упор.: Ю. Горбач та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. 744 с.
 19. Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи. У 3 т. Чернівці: Букрек, 2014. Т. 2. 900 с.
 20. Митрополит Андрій Шептицький. м. Львів, 29 травня 1942 р. *Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969* / упор.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. С. 280-281.
 21. Митрополит Андрій Шептицький. м. Львів, 21 лютого 1942 р. *Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969* / упор.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. С. 271.
 22. Митрополит Андрій Шептицький. м. Львів, 24 грудня 1941 р. *Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969* / упор.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. С. 263.
 23. Митрополит Іларіон. Мої проповіді. Частина перша. Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1973. 187 с.
 24. Митрополиту Андрею Шептицькому. Холм, 14 листопада 1941 р. *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968).* Держкомархів України, УДНДІАСД / упоряд.: В.П. Ляхоцький та ін. Київ, 2001. Т. 2. С. 295-297.
 25. Наші осяги за три роки. *Холмська земля.* № 3. 17.01.1943. С. 5.
 26. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). Волиніяна. XVII. Вінніпег; Торонто: Літопис УПА, 1968. 466 с.
 27. Послання. *Митрополит Іларіон. Мої проповіді. Частина перша.* Вінніпег: Накладом Тов-ва «Волинь», 1973. С. 33-37.
 28. Православна Духовна Семинарія у Холмі. *Холмська земля.* № 19. 9.05.1943. С. 4.
 29. Салюк Л. До «раю» в товарному вагоні, назад – пішки. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи.* Чернівці: Букрек, 2014. Т. 2. С. 551-557.
 30. Скоропадський Павло. 27 лютого 1943 р. *Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969* / упор.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. С. 289.
 31. Скоропадський Павло. 27 травня 1944 р. *Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969* / упор.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. С. 291

32. Скрипник Степан. м. Рівне, 20 жовтня 1941 р. *Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969* / упор.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. С. 253.
33. Статут про тимчасову управу православних парохій в Люблинському дистрикті. Краків: Православна Церква на території Генерал-Губернаторства, 1940. 12 с.
34. Тимошик М.С. «Найперше наше спасіння – це служба народові»: головні змістові домінанти богословських студій митрополита Іларіона (Огієнка). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 10. С. 211-222.
35. Тимошик М. Утиски української православної меншини в Польщі та роль Митрополита (Огієнка) в захисті своїх вірних. *Православ'я в Україні*: зб. за матеріалами ІХ Міжнар. наук. конф. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської богословської академії. 20 листопада 2019 р. Київ, 2019. С. 212-223.
36. Трачук А. м. Крем'янець, 1 жовтня 1941 р. *Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969* / упор.: І. Преловська та ін. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. С. 252.
37. Тяжкі завдання українського архиєрея. *Митрополит Іларіон. Мої проповіді*. Частина перша. Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1973. С. 23-32.
38. Український православний вісник. Холм, лютий-березень, 1941. Ч. 3-6. 17 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12794/file.pdf>.
39. Холєвчук-Кіндерська Р. Спогади про життя і депортацію українців Хомщини. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи*. Чернівці: Букрек, 2014. Т. 2. С. 608-611.
40. Чому церкви не переповнені. *Холмська земля*. № 21. 23.05.1943. С. 4.

References:

1. Biletskomu L. Kholm, 26 kvitnia 1941 r. *Epistoliarna spadshchyna Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) (1907-1968)* / uporiad.: V.P. Liakhotskyi ta in. Kyiv, 2001. T. 2. S. 295.
2. Bukhalo H. Moia Kholmshchyna... Spohady 1932-1944. *Makar Yu., Hornyi M., Makar V. Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmshchynskoi pidliashshchyny (1915-1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Chernivtsi: Bukrek, 2014. T. 2. S. 300-310.
3. Vlasovskiy I. Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. U 4 t., 5 kn. Niu York; Baund Bruk: Ukrainka Pravoslavna Tserkva v SSHa, 1975. T. 4. Kn. 2. 417 s.
4. Vsehorenko M. Po okrainnykh volostiakh. Dovidky pro mynule i zghadky z mandrivky. Praha: Proboiem, 1940. 72 s.
5. Za ridnu Tserkvu i movu. *Kholmshchyna*. № 22. 30.05.1943. S. 3.
6. Z zhyttia Kholmshchyny. *Krakivski visti*. № 205. 16.09.1942. S. 4.
7. Z relihiinoho zhyttia Kholmshchyny i Pidliashshia. *Krakivski visti*. № 180. 15.08.1942. S. 5.
8. Epistoliarna spadshchyna Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) (1907-1968) / uporiad.: V.P. Liakhotskyi ta in. Kyiv, 2001. T. 2. 478 s.
9. Ideolohiia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. *Kholmshchyna*. № 4. 24.01.1943. S. 3.
10. Mytropolyt Ilarion. Bibliini studii: Bohoslovsko-istorychni narysy z dukhovoi kultury Ukrainy. Vinnipeh: Nasha kultura, 1963. T. 1. 287 s.
11. Isaievych Ya. Kholmshchyna-Volynska trahediia, yii peredomovy, perebih, naslidky. *Volyn i Kholmshchyna 1938-1947 rr.: polsko-ukrainske protystoiannia ta yoho vidlunnia. Doslidzhennia, dokumenty, spohady* / hol. red. kol. Yaroslav Isaievych; In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakievycha NAN Ukrainy. Lviv, 2003. Vyp. 10. S. 3-59.

12. Karpus Z. Kholmshchyna (Liublinskyi dystrykt) u roku nimetskoï okupatsii. *Ukraina – Polshcha: vazhki pytannia* : materialy XI Mizhnar. seminaru istorykyv «Ukrainsko-polski vidnosyny pid chas Druhoï svitovoi viiny» (Varshava, 26-28 kvitnia 2005 roku) / red. I. Halahid. Varshava: Svitovyi soïuz voiniv Armii Kraïovoi, VDU im. Lesi Ukrainky, 2006. T. 10. S. 191-199.
13. Kolianchuk O. Spohady pro perezhyye. *Makar Yu., Hornyi M., Makar V. Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmско-pidliaskykh ukrainsiv (1915-1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty.* Chernivtsi: Bukrek, 2014. T. 2. S. 441-455.
14. Kopii tserkovnykh metrychnykh zapysiv ta ukrainomovnyi pereklad chastyny statti «Malyi Vasyliv u Kremli. *Makar Yu., Hornyi M., Makar V. Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmско-pidliaskykh ukrainsiv (1915-1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty.* Chernivtsi: Bukrek, 2014. T. 2. S. 787-793.
15. Kubiiovych V. Meni – 85. Paryzh; Miunkhen, 1985. 307 s.
16. Kubiiovych V. Ukrainci v Heneralnii Hubernii, 1939-1941: istoriia Ukrainskoho Tsentralnogo Komitetu. Chikago: Vyd-vo Mykoly Denysiuka, 1975. 664 s.
17. Lesiv M. Ukrainski hovirky u Polshchi. Varshava: Ukrainskyi arkhiv, 1997. 495 s.
18. Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoï nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) 1910-1969 / upor.: Yu. Horbach ta in. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2011. 744 s.
19. Makar Yu., Hornyi M., Makar V. Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmско-pidliaskykh ukrainsiv (1915-1947). *Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty.* U 3 t. Chernivtsi: Bukrek, 2014. T. 2. 900 s.
20. Mytropolyt Andrii Sheptytskyi. m. Lviv, 29 travnia 1942 r. *Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoï nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) 1910-1969* / upor.: I. Prelovska ta in. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2011. S. 280-281.
21. Mytropolyt Andrii Sheptytskyi. m. Lviv, 21 liutoho 1942 r. *Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoï nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) 1910-1969* / upor.: I. Prelovska ta in. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2011. S. 271.
22. Mytropolyt Andrii Sheptytskyi. m. Lviv, 24 hrudnia 1941 r. *Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoï nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) 1910-1969* / upor.: I. Prelovska ta in. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2011. S. 263.
23. Mytropolyt Ilarion. *Moi propovidi.* Chastyna persha. Vinnipeh: Nakladom Tovarystva «Volyn», 1973. 187 s.
24. Mytropolytu Andreiu Sheptytskomu. Kholm, 14 lystopada 1941 r. *Epistoliarna spadshchyna Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) (1907-1968)* / Derzhkomarkhiv Ukrainy, UDNDIASD; uporiad.: V.P. Liakhotskyi ta in. Kyiv, 2001. T. 2. S. 295-297.
25. Nashi osiahy za try roky. *Kholmсka zemlia.* № 3. 17.01.1943. S. 5.
26. Pasternak Ye. Narys istorii Kholmshchyny i Pidliashshia (Novishi chasy). Volyniiana. XVII. Vinnipeh; Toronto: Litopys UPA, 1968. 466 s.
27. Poslannia. *Mytropolyt Ilarion. Moi propovidi.* Chastyna persha. Vinnipeh: Nakladom Tov-va «Volyn», 1973. S. 33-37.
28. Pravoslavna Dukhovna Semynariia u Kholmi. *Kholmсka zemlia.* № 19. 9.05.1943. S. 4.
29. Saliuk L. Do «raiu» v tovarnomu vahoni, nazad – pishky. *Makar Yu., Hornyi M., Makar V. Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmско-pidliaskykh ukrainsiv (1915-1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty.* Chernivtsi: Bukrek, 2014. T. 2. S. 551-557.
30. Skoropadskyi Pavlo. 27 liutoho 1943 r. *Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoï nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) 1910-1969* / upor.: I. Prelovska ta in. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2011. S. 289.
31. Skoropadskyi Pavlo. 27 travnia 1944 r. *Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoï nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) 1910-1969* / upor.: I. Prelovska ta in. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2011. S. 291

32. Skrypnyk Stepan. m. Rivne, 20 zhovtnia 1941 r. *Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoi nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) 1910-1969* / upor.: I. Prelovska ta in. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2011. S. 253.
33. Statut pro tymchasovu upravu pravoslavnykh parokhii v Liublynskomu dystrykti. Krakiv: Pravoslavna Tserkva na terytorii General-Gubernatorstva, 1940. 12 s.
34. Tymoshyk M.S. «Naipershe nashe spasinnia – tse sluzhba narodovi»: holovni zmislovii dominanty bohoslovskykh studii mytropolyta Ilariona (Ohiiienka). *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita*: nauk. zb. Seriiia istorychna ta filolohichna. Kamianets-Podilskyi, 2013. Vyp. 10. S. 211-222.
35. Tymoshyk M. Utysky ukrainskoi pravoslavnoi menshyny v Polshchi ta rol Mytropolyta (Ohiiienka) v zakhysti svoikh virnykh. *Pravoslavia v Ukraini*: zb. za materialamy IX Mizhnar. nauk. konf. Do 1050-richchia upokoiennia sviatoi rivnoa-postolnoi Olhy, velykoi kniahyni Rusy-Ukrainy ta 30-richchia z chasu vidrodzhennia Kyivskoi bohoslovskoi akademii. 20 lystopada 2019 r. Kyiv, 2019. S. 212-223.
36. Trachuk A. m. Kremianets, 1 zhovtnia 1941 r. *Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoi nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiiienka (mytropolyta Ilariona) 1910-1969* / upor.: I. Prelovska ta in. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2011. S. 252.
37. Tiazhki zavdannia ukrainskoho arkhyyeriia. *Mytropolyt Ilarion. Moi propovidi*. Chastyna persha. Vinnipeh: Nakladom Tovarystva «Volyn», 1973. S. 23-32.
38. Ukrainskyi pravoslavnyi visnyk. Kholm, liutyi-berezen, 1941. Ch. 3-6. 17 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12794/file.pdf>.
39. Kholevchuk-Kinderska R. Spohady pro zhyttia i deportatsiiu ukrainsiv Khomshchyny. *Makar Yu., Hornyi M., Makar V. Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidlialskykh ukrainsiv (1915-1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Chernivtsi: Bukrek, 2014. T. 2. S. 608-611.
40. Chomu tserkvy ne perepovneni. *Kholmska zemlia*. № 21. 23.05.1943. S. 4.

The article seeks to provide a comprehensive analysis a rather challenging question in historical sociolinguistics, in particular the interaction of the concepts of language and power.

The primary objective of the paper is to exhaustively discuss the role of Archbishop and later Metropolitan Ilarion (Ohiiienko) in the development of the functions of the Ukrainian language for communicative practices of Orthodox Ukrainian believers of the Chelm-Podlasie diocese during the German occupation. The analysis is based on the epistolary legacy of Archbishop Ilarion, the letters of public figures addressed to him, his sermons and academic works, as well as eyewitness testimonies of his activities, traveler's observations about the Ukrainianization of public space and periodicals of that time, including the newspaper «Chelm Land», «Kracow News» and «Ukrainian Orthodox Collection». The methods of analysis applied in the present research include sociolinguistic interpretation, biographical method, as well as elements of discourse and comparative analysis.

The results of the study conclusively demonstrate that in order to implement the functions of the Ukrainian language in the Church and in the communication of the Orthodox Ukrainian population of Chelm-Podlasie lands, the activity of Archbishop Ilarion covered the following areas: formation of the concept of Ukrainian as a liturgical language; improving the content of sermons and messages in the Ukrainian language; completion of work on the translation of the entire Bible into Ukrainian, and the distribution of translations of liturgical literature among the population; building Ukrainian-language ties between the Church and Ukrainian believers.

The author of the article notes that promising processes in the church and religious life of Orthodox Ukrainians in the Chelm-Podlasie diocese were stopped by new geopolitical factors in 1944: the arrival of Soviet troops and the Polish-Soviet agreement on resettlement of the Ukrainians from Chelm and Podlasie lands and the Poles from the USSR.

The results obtained in the process of research deepen the characterization of the language situation on the outskirts of the ethnically Ukrainian territory of Chełm and Podlasie.

Key words: historical sociolinguistics, language situation, language-power interaction, Ivan Ohienko, social functions of the Ukrainian language, Polonization, Ukrainization.

Отримано: 27.10.2020 р.

УДК 811.161.2'367.4:821.161.201/7.08

DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.84-91

Оксана Мозолюк

ORCID 0000-0001-9476-9766

старший викладач

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТЕМПОРАЛЬНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ МІСТЕРІЇ «НАРОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглянуто словосполучення з семантикою відносного часу на матеріалі філософської містерії «Народження людини» Івана Огієнка, які побудовані переважно за універсальними граматичними моделями, виявленими і в українській мові попередніх віків, і в українських говірках. Описано словосполучення передчасу та післячасу, що протиставляються за ознакою «заповненість – незаповненість» часового відрізка дією.

Ключові слова: відносний час, граматичні моделі, містерія, неточний післячас, передчас, післячас, темпоральні словосполучення.

Писати треба так, як чуєш.

А кождий чує так, як дихає.

Себо – як серце б'ється...

І читатимуть серцем написане серцем.

Мирослав Дочинець [6, с.222].

Художня спадщина Івана Огієнка – духовного провідника української нації, подвижника української культури, церкви, мови, слова, є унікальним творінням, залишеним у спадок майбутнім поколінням. Рядки його творів – це мереживна вервечка сили, духу, душі, болю, любові, глибоких переконань, віри й надії. Вони зачаті й народжені на міцній духовній підвалині – «ідеології релігійного поета» (Святому Писанні) [12].

Безперечно, митрополит Іларіон усе життя до останку віддав служінню своєму народові, а отже, Богові. Про це говорить і одна з дійових осіб містерії «Народження людини» Душа:

Так прагну людям працювати,

Бо це мета моя єдина... [9, с.62];

Служити хочу я народу,

І тим служити й Богу буду... [9, с.105];

Не тільки для себе прошу благодати

Святої, Великий мій Боже, –

Я прагну з Неправди народ рятувати,

Щоб мав він життя собі гоже [9, с.109].